

«РАСЛЫЙМ»

Татарстан Республикасы

мәгариф һәм фән

министры

_____ **И.Г.Һадиуллин**

«__» _____ **2022 нче ел**

**Туган телдә белем бирү мәктәпләре укучылары өчен
2023 нче елда туган (татар) әдәбияттан
бердәм республика имтиханын уздыру өчен
контроль-үлчәү материалларының үзенчәлекләре (спецификация)**

разработан федеральным государственным автономным образовательным учреждением высшего
профессионального образования
«КАЗАНСКИЙ (ПРИВОЛЖСКИЙ) ФЕДЕРАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ»

подготовлен государственным бюджетным учреждением
«РЕСПУБЛИКАНСКИЙ ЦЕНТР МОНИТОРИНГА КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ»

утвержден **МИНИСТЕРСТВОМ ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН**

1. Имтихан эше вазыйфасы

Бердәм республика имтиханы (алга таба – БРИ) стандартлаштырылган биремнәр (контроль бәяләү материаллары) ярдәмендә урта (гомуми) белем бирү дәүләт программаларын үзләштергән укучыларның эзерлек сыйфатын объектив бәяләүне күздә тотта.

Контроль бәяләү материаллары урта мәктәпне тәмамлаучы укучыларның татар әдәбиятыннан гомуми белем дәрәжәсен билгеләү мөмкинлеген бирә.

2. Имтихан эшенең эчтәлеген билгеләүче документлар

Имтихан эшенең эчтәлегенә түбәндәге документларга нигезләнеп билгеләнә:

1. Татар телендә урта (тулы) гомуми белем бирү мәктәпләре өчен татар теле һәм әдәбиятыннан үрнәк программалар: 1-11 нче с-флар. – Казан: Татар.кит.нәшр., 2011. – 279 б.

2. Татар телендә белем бирүче мөғариф оешмалары өчен татар әдәбиятыннан үрнәк программа (1 – 11 сыйныфлар өчен) / Д.Ф.Заһидуллина, Н.М.Йосыпова, Ф.Ф.Хәсәнова // http://mon.tatarstan.ru/rus/file/pub/pub_1128131.pdf

3. Имтихан эшенең төзелешен һәм эчтәлеген билгеләү принциплары

Имтихан эшенең төзелеше һәм эчтәлегенә урта мәктәпне тәмамлау һәм югары, урта һөнәри белем бирү уку йортларына керү вакытында укучыларның белем дәрәжәсен объектив бәяләү мөмкинлеген бирә.

Татар әдәбиятыннан бердәм дәүләт имтиханын уздыруның берничә еллык тәҗрибәсе аның төзелешен һәм эчтәлегенә максатка ярашлы, оптималь булуын күрсәтте. Имтихан эшенең формасы һәм төзелеше, биремнәрнең катлаулылык дәрәжәсе урта белем бирү мәктәпләрендә татар әдәбияты курсының төрле баскычларын, бүлекләрен яктырта. Аның эчтәлегенә укучыларның татар әдәбиятыннан теоретик һәм гамәли белем дәрәжәсен, күнекмәләрен бәяләргә мөмкинлек бирә.

Шул рәвешле татар әдәбиятыннан бердәм республика имтиханы имтихан тапшыручылардан аналитик фикерләүне, эсәргә анализлау юлларын камилләштерүне, төрле әдәби чор һәм фактларны чагыштырып бәяләү күнекмәләрен активлаштыруны таләп итә.

4. Имтихан эшенең төзелеше

Укучы, әдәбияттан имтиханга эзерләнү барышында, урта (тулы) гомуми мәҗбүри белем бирү эчтәлегендә билгеләнгән материалны, уку дәверендә әлеге предметтан үзләштергән-өйрәнгәннәрен кабатларга тиеш.

2023 нче елгы бердәм республика имтиханыннан контроль бәяләү материаллары укучының белем дәрәжәсен төрле яклап билгеләүче өч бүлектән тора.

Беренче һәм икенче бүлектә мәҗбүри белем бирү эчтәлегендә билгеләнгән эсәрләргә анализ ясау тәкъдим ителә.

Бу бүлекләрдә укучының әдәби эсәрләрен эчтәлегенә, төзелешенә караган төп төшенчәләргә, сыйфатларны (темасын һәм эсәрдә күтәрелгән проблемаларны, сюжет һәм сюжет элементларын, образлар системасын, әдәби алымнарны, тел-

сурәтләү чараларын һ.б.) дәрәс билгели белү дәрәжәсе тикшерелә; тәкъдим ителгән әсәрнең аерым үзенчәлекләрен башка әсәрләр белән бәйләнештә аңлата белү мөмкинлекләре барлана.

Беренче һәм икенче бүлек әдәби әсәрне эчтәлеге һәм төзелеше ягыннан тулысынча үзләштерүгә юнәлдерелгән. Анализ өчен тәкъдим ителгән текстлар укучының әсәрнең сюжетын белү дәрәжәсен ачыклаудан бигрәк, жанр үзенчәлегеннән чыгып, әдәби текстка анализ ясау мөмкинлекләрен билгеләүгә йөз тотта.

Беренче һәм икенче бүлекләрдәге соңгы бирем әдәби контекстка юнәлтелә: анализ өчен алынган өзектә күтәрелгән тема-проблемаларның уку дәверендә өйрәнелгән башка әсәрләр белән аваздашлыгы, охшашлыгы билгеләнә, әдәбият дәресләрендә өйрәнелгәннәр башка фәннәрдән алган белемнәр белән дә бәйләнештә карала ала. Шул рәвешле тикшереләчәк материал эчтәлеге ягыннан тагын да баетыла.

Эшнең соңгы (өченче) бүлегендә укучының билгеле бер әдәби әсәр (әсәрләр) турында тупланма фикере, билгеләнгән үзенчәлекне аңлата белү сәләте тикшерелә.

Эпик (яки драма) әсәрдән алынган өзеккә анализ ясау каралган 1 нче бүлектә кыска җавапны таләп иткән 7 һәм чикләнгән күләмдәге җавап соралган 2 бирем тәкъдим ителә.

2 нче бүлектә укучыга лирик әсәргә анализ ясау өчен 7 бирем тәкъдим ителә. Аларның бишесенә – кыска, икесенә чикләнгән күләмдәге (5-10 жөмлә) җавап язу күздә тотыла.

Эшнең мондый эзлеклелектә оештырылуы әсәрдән алынган өзекнең тексттагы ролен, урынын, әсәрнең сюжет-композицион, тема-проблема, тел-стиль үзенчәлекләрен билгеләү, укучының аларга карата үз фикерен җиткерә алу мөмкинлеген бирә.

3 нче бүлектә укучыларга билгеләнгән әсәрдәге яки әдипләр ижатындагы аерым үзенчәлекләренә (образлар бирелешен, тема-проблемаларны, алымнарны) ачыклауга йөз тоткан 3 тема тәкъдим ителә. Имтихан эшендә бу сорауларның берсенә киңәйтелгән җавап язу сорала. Сораулар әдәби-тарихи процесстагы төп чорларны үз эченә ала һәм:

1 нче сорау – Борынгы, Урта гасырлар татар әдәбияты үрнәкләре һәм XIX гасырда иҗат иткән әдипләрнең әсәрләреннән;

2 нче сорау – XX йөз башында иҗат иткән классикларның әсәрләреннән;

3 нче сорау – XX гасырда (1917 нче елдан соң) язылган әсәрләрдән чыгып төзелә.

Укучы өч сорауның берсен генә сайлап ала һәм, үз дәлилләре белән баетып, шуңа җавап яза.

Проблемалы сораулар укучының тормышны танып-белү, логик һәм иҗади фикерләү, фикерен дәлилли алу дәрәжәсен ачарга ярдәм итә, аңа әдәби очерк формасында үз мөнәсәбәтен җиткерү мөмкинлеген бирә.

Тикшеренүләр шуны күрсәтә: мондый төр эшләренә башкару укучыдан танып белүдә мөстәкыйльлекне таләп итә, сәнгатьнең бер төре һәм укуту фәне буларак, матур әдәбиятның үзенчәлеген ачарга ярдәм итә. Әдәбиятның төп максатына –

югары әдәби зәвыклы һәм әхлакый-мәдәни, рухи яктан камил шәхес тәрбияләүгә йөз тотта.

Түбәндә имтихан эше биремнәренәң өлешләрәгә бүленешен схематик формада чагылдырган таблица тәкъдим ителә.

1 нче таблица

Имтихан эшендәгә биремнәренәң бүлекләрәгә бүленеше

Эшенәң бүлекләрә	Биремнәң төре	Биремнәренәң саны	Беренчел максималъ балл	Тулы эш өчен бирелгән максималъ баллның беренчел эшкә карата проценты (=39%)
1 нче бүлек	Кыска Жаваплы	7	7	36 %
	Чикләнгән күләмдәгә жаваплы	2	9	
2 нче бүлек	Кыска Жаваплы	5	5	31 %
	Чикләнгән күләмдәгә жаваплы	2	9	
3 нче бүлек	Тулы жаваплы	1	15	33 %
Барлығы:		17	45	100 %

Бердәм республика имтиханы өчен тәкъдим ителгән әлегә модель укучыларның белемен ике баскычта (мәктәп программасы һәм профильле программа) тикшерергә мөмкинлек бирә. Төзелеше ягыннан ике бүлек тә логик эзлеклелектә төзелгән: ул катлаулылык дәрәжәсенә мөнәсәбәттә гадидән өлешчә катлаулыга (1 бүлек: 1-7, 8-9; 2 бүлек: 10-14, 15-16) таба үсә бара. 3 бүлеккә тәкъдим ителгән бирем катлаулы материалга йөз тотта. Мондый эзлеклелек укучыларының татар әдәбиятыннан алган белемен бәяләү белән бергә, шушы профильдәгә уку йортларына керү мөмкинлекләрен билгеләүне дә максат итеп куя.

5. Эчтәлекнең, элементларына карап, биремнәргә бүленеше

Әдәбияттан имтихан эше буларак тәкъдим ителгән материал эчтәлек ягыннан 6 өлешкә (2023 нче елда татар әдәбиятыннан уздырылачак бердәм республика имтиханының контроль бәяләү материалларын (КБМ) төзү өчен тәкъдим ителгән кодификатордан карагыз) бүленгән. Кодификатордагы “Әдәбият теориясеннән һәм тарихыннан белешмә” өлешенә нигезләнеп, КБМ га аерым теоретик төшенчә һәм терминнар кертелә. Калган 5 бүлектә әдәби барыштагы аерым әдәби-тарихи чорларга кагылышлы әдәби әсәрләр урын ала:

- Борынгы һәм Урта гасыр әдәбиятыннан;
- XIX йөзгә караган әдәбияттан;

- XX йөз башы татар әдәбиятыннан;
- XX йөз әдәбиятыннан (1917 нче елдан соң);
- XX йөзнең соңгы чирегенә караган әдәбияттан.

Имтихан эшенең һәр вариантында өч блокның эчтәлеген чагылдырган биремнәр урын ала:

1. Борынгы, Урта гасырлар әдәбияты һәм XIX йөз әдәбияты;
2. XX йөз башы татар әдәбияты;
3. XX гасыр әдәбияты.

Сорауларның саны материалның мәктәптә өйрәнелү дәрәжәсенә, күләменә карап билгеләнә.

Түбәндә, 2 нче таблицада, 5 бүлектә чагылыш тапкан әдәбият материалының биремнәрдә якынча бүленеше күрсәтелә.

2 нче таблица

№	Бүлек	якынча бүленеше (% ларда)
1.	Борынгы һәм Урта гасырлар татар әдәбиятыннан	0 – 10 %
2.	XIX йөз әдәбиятыннан	0 – 10 %
3.	XX йөз башына караган әдәбияттан	15 – 35 %
4.	XX йөзгә караган әдәбияттан	20 – 35 %
5.	XX гасырның соңгы чирегенә караган әдәбияттан	0 – 15 %

Эшнең беренче һәм икенче бүлекләренә караган биремнәр, алда әйтелгәнчә, укучының төрле әдәби төрләргә (эпик, драматик яисә лирик) караган әсәрләргә анализ ясый белүен тикшерү максатыннан кертелә. Әдәби әсәрләрнең укучыларга яхшы таныш булганнары, эчтәлек һәм форма ягыннан имтихан өчен уңышлылары сайлап алына.

Анализ өчен алынган текстлар әдәбиятның төрле чорларын колачлый: XIX йөз әдәбияты – XX йөз башы – XX йөз (1917 нче елдан соң) әдәбияты. (Имтихан эшенә тәкъдим ителгән вариантларның беренче һәм икенче бүлекләрендәге әдәби текстлар, эшнең туплануына карап, әдәби процессның төрле этапларын чагылдыра).

3 нче бүлектәге биремне (әдәби әсәр турындагы проблемалы сорауга язмача җавап бирү) үтәү өчен, укучыларга өч чорга (Урта гасырлар һәм XIX йөз татар әдәбиятына, XX йөз башына, XX йөзгә) караган сорауларның берсенә генә җавап бирү мөмкинлеген бирелә.

Имтихан эшенең эчтәлегенә һәм төзелешенә укучының әдәбияттан алган белемнәрен (әдәбият тарихы һәм теориясе) бәяләргә һәм предмет буенча эшли алу сәләтен билгеләргә мөмкинлек бирә:

- әдәби текстка төр һәм жанр үзенчәлекләреннән чыгып анализ ясый белүен;
- әдәби текстның мәгънәви өлешләрен аерып алуын;
- төрле характерда үз фикерен җиткерә алуын;

- эдэби эсэрнең темасын, идеясен, автор күтэргән проблемаларны дөрес билгели алуын, геройга характеристика бирү мөмкинлеген;
- эдэби эсэрнең сюжет-композиция үзенчәлекләрен, эсәрдә кулланылган тел-сурәтләү чараларын билгели алуын;
- эсәрлэргә язма интерпретация (шәрехләмә) бирү үзенчәлеген;
- эдэби факт һәм күренешләрне чагыштыра белүен;
- эсәрдә автор позициясен билгели алуын;
- укылган эсәргә карата үз мөнәсәбәтен язма формада бирә, сочинение яза алуын.

Санап үтелгәннәрне, төркемнәргә туплап, таблицада бирергә мөмкин.

6. Биремнең катлаулылык дәрәжәсенә карап бүленеше

Имтихан эшенә катлаулылыгы ягыннан өч төрле бирем тәкъдим ителә: 1 нче һәм 2 нче бүлектә бирелгән 12 (1 – 7; 10 – 14) бирем мәктәп программасы материалыннан алына, 4 бирем (8 – 9; 14 – 15) өлешчә катлауландырылган, 3 нче бүлектәге бирем катлаулы бирем дип санала. Имтихан бирүчегә анда тәкъдим ителгән өч биремнең **б е р с е н г е н ә** сайлап алу һәм шуңа җавап язу мөмкинлеге бирелә. Бу очракта имтихан тапшыручы, мөстәкыйль рәвештә, эдэби темага эчтәлеге белән туры килгән, мәгънәви яктан эзлекле текст яза белүен күрсәтергә тиеш.

3 нче таблица

Биремнең катлаулылыгы ягыннан бүленеше

Катлаулылык дәрәжәсе	Биремнәрен номеры	Биремнәрен төре	Биремнәрен саны	Беренчел максималь балл	Тулы эш өчен бирелгән максималь баллның беренчел эшкә карата проценты (=39%)
База өлеше	1 – 7; 10 – 14	кыска җаваплы	12	12	29 %
Өлешчә катлауландырылган	8 – 9; 14 – 15	тулы җаваплы	4	16	38 %
Катлаулы	17.1. – 17.3.	тулы җаваплы	1	14	33 %
Барлыгы:			17	42	100

7. Аерым биремнәрне һәм тулаем эшне бәяләү

Имтихан эшенең 1 нче һәм 2 нче бүлекләрендәге кыска җавапны таләп итүче сорауга бирелгән дөрес җавап **1 балл** белән бәяләнә.

Биремгә чикле күләмдәге текст белән җавап язылган эшне экспертлар бәяли. Бәяләү барышында “фикер тирәнлегенә һәм җавапның дәлилләнгән булуы” һәм “сөйләм нормаларына туры килүе” критерийлары үзәккә куела, сөйләм ягыннан оештырылышына игътибар ителә. Шулай итеп, 5-10 жөмлө күләмдә кинәйтелгән җавап таләп иткән биремнәргә һәр дөрес җавабы өчен укучы **дүртәр балл** ала.

Чагыштырма планда 5-10 жөмлө күләмендә киңәйтелгән жавап таләп иткән биремнәр “тәкъдим ителгән әсәрнең әдәби контекстка кертелүе һәм жавапның нигезләнгән булуы” критерие нигезендә бәяләнә. Жавапны тикшерү барышында беренче критерий буенча 0 балл куелса, жавап икенче критерий нигезендә тикшерелеп тормый. Дөрес жавап язган очракта, бу биремнәргә укучы һәр дөрес жавабы өчен **дүртәр балл** ала.

Өченче бүлектәге сочинение форматында киңәйтелгән жавап таләп иткән биремнәрнең берсен, сайлап алып, дөрес башкарган очракта, биш критерий нигезендә **14 балл** куела. Әгәр имтихан бирүче беренче критерий буенча (эчтәлек ягы) **0 балл** алса, өченче өлештәге бирем үтәлмәгән булып санала.

Имтихан нәтижәләре, шушы профильдәге урта һәм югары уку йортларына керү баллары булып та саналганлыктан, 100 баллык шкала белән бәяләнә.

Әгәр укучы иң түбән (минималь) баллдан да түбән билге алмаса, татар әдәбиятыннан бердәм республика имтиханының нәтижәсе таныклығына куела.

8. Имтихан эшен башкару өчен 210 минут вакыт бирелә.

Эшнең беренче һәм икенче бүлекләрен башкару өчен (эпик яки драма әсәре алынган өзеккә анализ ясауга) – 2 сәгать, өченче бүлекне үтәүгә калган вакыт күздә тотыла.

9. Имтихан эшендәге үзгәрешләр

2022 нчы ел белән чагыштырганда, 2023 нче елгы татар әдәбиятыннан имтихан сорауларында үзгәрешләр юк.

2023 нче елда татар әдәбиятыннан уздырылачак бердәм республика имтиханының гомуми планы

Биремнәрнең язмада һәм җавап бланкындагы

Катлаулылыгы ягыннан:

- Б** – база белем (үтәлеше якынча 60 % – 90 %);
- Ө** – өлешчә катлауландырылган (40 % – 60 %);
- К** – катлаулы (40 % тан кимрәк).

Имтихан эшенең планына белемне тикшерү өчен биремнәр туплана. Белем дәрәжәсе кодификаторга тупланган этхәлектән чыгып кына тикшерелә. Татар мәктәпләре һәм гимназияләре укучылары өчен тәкъдим ителгән кодификатордагы этхәлекне 2 блокка тупларга мөмкин.

1 нче блок эпик әсәрләрдән алынган 3.2, 3.3, 3.4, 3.5, 4.1, 4.2, 4.3, 4.4, 4.5, 5.1, 5.4, 5.5, 5.12, 5.13, 5.14, 5.15, 5.16, 6.1 һәм драма әсәрләреннән алынган 4.9, 4.10, 4.11, 5.3, 5.17, 6.3 өзекләрдән тора.

2 нче блокка XX йөздә иҗат ителгән шигъри әсәрләр кертелгән: 4.6, 4.7, 4.8, 5.2, 5.6, 5.7, 5.8, 5.9, 5.10, 5.11, 5.18, 6.2.

№	Биремнәрнең номеры	Белемнәрне тикшерү коды	Кодификатор буенча этхәлек элементларын тикшерү коды	Биремнәрнең катлаулылык дәрәжәсе	Биремне үтәгән өчен максимал ь балл	Биремне үтәү өчен бирелгән якынча вакыт (минутларда)
1 БҮЛЕК						
1	1	1.1	1 нче блок	Б	1	3
2	2	1.1	1 нче блок	Б	1	3
3	3	1.2	1 нче блок	Б	1	3
4	4	1.2	1 нче блок	Б	1	3
5	5	1.2	1 нче блок	Б	1	3
6	6	1.2	1 нче блок	Б	1	3
7	7	1.2	1 нче блок	Б	1	3
8	8	1.3	1 нче блок	Ө	4	21
9	9	1.4	1 нче блок	Ө	5	21
2 БҮЛЕК						
10	10	2.1	2 нче блок (5.4)	Б	1	3
11	11	2.1	2 нче блок	Б	1	3
12	12	2.1	2 нче блок	Б	1	3
13	13	2.1	2 нче блок	Б	1	3
14	14	2.1	2 нче блок	Б	1	3
15	15	2.2	2 нче блок	Ө	4	21
16	16	2.3	2 нче блок	Ө	5	21

3 БҮЛЕК						
17	17.1	3.0	Урта гасыр әдәбиятына яки XIX йөзгә караган бер әсәрдән	К	15	120
18	17.2		XX йөз башы әдәбиятына караган әсәрдән			
19	17.3		XX йөз әдәбиятына караган әсәрдән			
<p>Биремнәрнең гомуми саны – 17. Катлаулылык дәрәжәсенә карап: б. – 12, өлешчә катлауландырылган – 4, катлаулы – 1. Эшкә максималь балл – 42. Имтихан эшен башкару вакыт - 210 минут</p>						